

Grootouders in woelige tijden: nieuwe gezinssamenstellingen, verblijfsregelingen en contacten tussen grootouders en kleinkinderen na een echtscheiding¹

Maaïke Jappens & Jan Van Bavel

Inleiding

Door de demografische veranderingen van de voorbije decennia is het vandaag niet ongewoon dat grootouders en kleinkinderen tientallen jaren van hun leven delen. De hogere levensverwachting maakt dat meer mensen grootouder worden, vaak voor langere tijd en in goede gezondheid, en dat kleinkinderen opgroeien met verschillende grootouders in leven. Tegelijkertijd impliceren lagere vruchtbaarheidscijfers een geringer aantal kleinkinderen per familie om de aandacht over te verdelen (Bengtson, 2001; Hagestad, 2006; Jacobs, 1996; Murphy, 2011; Puur et al., 2011; Szinovacz, 1998; Timonen & Arber, 2012; Uhlenberg & Kirby, 1998; Vanderleyden & Corijn, 2005). In deze demografische context kunnen grootouders een belangrijke rol spelen in het leven van hun kleinkinderen, en vice versa.

Zo zijn grootouders belangrijke emotionele steunfiguren en kunnen ze van kleins af aan als hechtingspersonen voor hun kleinkinderen fungeren (Marcoen, 1996; Ruiz & Silverstein, 2007; Verschueren & Van Ranst, 1996). Daarnaast staat ook plezier maken centraal in de omgang tussen kinderen en hun grootouders (Douglas & Ferguson, 2003; Triadó et al., 2005). Een andere belangrijke functie die grootouders wordt toegedicht, is de intergenerationele overdracht van kennis, waarden, verhalen en familietradities aan hun kleinkinderen (Attias-Donfut & Segalen, 2007; Bernal & de la Fuente Anuncibay, 2007; Triadó et al., 2005). Grootouders op hun beurt vinden in hun kleinkinderen een bron van trots, vreugde en affectie, maar deze kleinkinderen bezorgen hen soms ook zorgen en verdriet (Verschueren & Van Ranst, 1996). Het grootouderschap kan mensen een gevoel van voldoening schenken door het besef dat hun familie zich voortzet (Kivnick, 1985; Verschueren & Van Ranst, 1996). Het grootouderschap kan ook gezien worden als een tweede kans die grootouders toelaat te compenseren waar tijd en ervaring tekortschoten in de opvoeding van hun eigen kinderen (Attias-Donfut & Segalen, 2007; Kivett, 1991).

¹ Dit thema werd eveneens behandeld in Jappens, M. & Van Bavel, J. (2012). Echtscheiding en contacten tussen kleinkinderen en grootouders. *Tijdschrift voor Sociologie*, 33, 296-328.

Maar families worden ook geconfronteerd met stijgende echtscheidingscijfers. In 2004 had in Vlaanderen 1 op de 5 kinderen jonger dan 18 jaar een echtscheiding van de ouders meegemaakt (Lodewijckx, 2005). Vele onderzoeken maakten al duidelijk dat echtscheiding een grote, vaak negatieve impact kan hebben op kinderen (Amato, 2000; Mortelmans et al., 2011; Van Peer, 2007). Bovendien is een ouderlijke echtscheiding een gezinstransitie die veelal verschillende andere gezinstransities inluit: bijvoorbeeld gaan leven in een bepaalde verblijfsregeling tussen beide ouders en ouders die vroeg of laat opnieuw gaan samenwonen met een nieuwe partner waardoor kinderen in een nieuwsamengesteld gezin terechtkomen (zie Vanassche, Corijn, Sodermans & Matthijs, 2013 in deze SVR-studie). Grootouders kunnen tijdens een ouderlijke echtscheiding, bij de verschillende transitieën en in de moeilijke periodes erna een extra belangrijke bron van steun en stabiliteit betekenen voor hun kleinkinderen (Coall & Hertwig, 2011; Ferguson, 2004; Szinovacz, 1998).

Veel grootouders bieden hun kinderen en kleinkinderen in een echtscheidingssituatie advies, tijdelijk onderdak, praktische hulp, emotionele en/of financiële steun. En omdat ouders daar na een echtscheiding vaak meer nood aan hebben, springen grootouders ook extra bij met kinderopvang en zorg en in uitzonderlijke gevallen treden ze op als substituut-ouders (Douglas & Ferguson, 2003; Ferguson, 2004; Timonen et al., 2009). Kleinkinderen zien grootouders vaak als steunpilaren waarin ze vertrouwen kunnen stellen en bij wie ze aandacht en rust vinden na de echtscheiding van hun ouders (Bridges et al., 2007; Butler et al., 2002; Dunn et al., 2000; Robinson et al., 2009). Een goede band met de grootouders blijkt bovendien een positieve invloed uit te oefenen op het psychologische welzijn en de aanpassing van kinderen en jongeren nadat hun ouders gescheiden zijn (Henderson et al., 2009; Lussier et al., 2002).

Hoewel grootouders in woelige periodes belangrijke steunfiguren kunnen zijn voor hun kleinkinderen, wekken die gezinstransities ook bezorgdheid op over de solidariteit en de relaties tussen familieleden van verschillende generaties. Vooral familienetwerken van mannen blijken vaak onder druk te staan (Dykstra, 1997; Silverstein & Giarusso, 2010; Van Peer, 2007).

Onderzoek naar de precieze impact van een ouderlijke echtscheiding op de kleinkind-grootouder-relaties is schaars, zeker in ons land. Vaak gaat het om beperkte studies op basis van erg kleine steekproeven. In het kader van het onderzoek '*Scheiding in Vlaanderen*' (SiV) werden in 2009-2010 meer dan 1.000 kinderen ondervraagd, onder andere over het contact dat ze hebben met hun grootouders (Mortelmans et al., 2011). Door het cross-sectionele karakter van de SiV-data en door het feit dat er enkel gevraagd werd naar contacten met grootouders op het moment van de bevraging, kunnen we geen uitspraken doen over de impact van de transitie van de ene naar de andere gezinsvorm op de contacten met de grootouders. We onderzoeken in dit hoofdstuk wel het verband tussen een ouderlijke echtscheiding en de verschillende gezinsvormen waarin kinderen nadien terechtkomen enerzijds en de frequentie van het contact tussen kleinkinderen en hun grootouders anderzijds. We leggen de focus op ontmoetingen, een vorm van contact die zich het best leent tot de uitwisseling van steun. We bekijken eerst of kinderen met gescheiden ouders hun grootouders even vaak zien als kinderen met (nog) gehuwde ouders. Daarna zoomen we in op kinderen van gescheiden ouders en bestuderen we, net als in het onderzoek over de opvoedingsstijlen (Bastaits, Van Peer & Mortelmans, 2013 in deze SVR-studie), twee transitieën na een echtscheiding: de verblijfsregeling waarin de kinderen leven en het eventuele herpartneren van hun ouders. We gaan na hoe deze transitieën samenhangen met het kleinkind-grootoudercontact. We maken daarbij telkens een onderscheid tussen

grootouders van moederskant en grootouders van vaderskant. In de volgende paragraaf vatten we de belangrijkste inzichten uit de literatuur samen en formuleren we op basis daarvan onze eigen hypothesen.

1. Literatuur en hypothesen

De meeste studies over echtscheiding en grootouders en kleinkinderen stelden vast dat grootouders en kleinkinderen met gescheiden ouders minder contact en een minder hechte relatie hebben dan grootouders en kleinkinderen in intacte families (Creasey, 1993; Drew & Smith, 1999; Jaskowski & Dellasega, 1993; Kemp, 2007; Myers & Perrin, 1993; Oppelaar & Dykstra, 2004). Sommige grootouders worden helemaal uitgesloten van het contact met hun kleinkinderen nadat de ouders gescheiden zijn, wat vaak leidt tot ongelukkige en machteloze gevoelens en soms ook gezondheidsproblemen als gevolg heeft (Drew & Silverstein, 2007; Drew & Smith, 1999, 2002; Doyle, O'Dywer & Timonen, 2010; Ferguson, 2004).

De internationale literatuur wijst op belangrijke verschillen in de ervaringen van grootouders van moederskant en deze van vaderskant na een ouderlijke echtscheiding. Het zijn voornamelijk de ouders van de man die meer kans lopen om geconfronteerd te worden met negatieve veranderingen in de relatie met hun kleinkinderen. Verschillende onderzoekers vinden dat kleinkinderen na een echtscheiding minder contact hebben met hun grootouders van vaderskant dan met hun grootouders van moederskant (Ahrons, 2007; Bridges et al., 2007; Creasey, 1993; Douglas & Ferguson, 2003; Doyle et al., 2010; Myers & Perrin, 1993; Oppelaar & Dykstra, 2004; Timonen et al., 2009). Wat de grootouders van moederskant betreft, zien sommige onderzoekers geen impact (Cooney & Smith, 1996; Henderson et al., 2009). Ehrenberg en Smith (2003) stelden zelfs vast dat het contact tussen de grootmoeders van moederskant en de kleinkinderen toenam nadat hun dochters gescheiden waren, al is deze vaststelling gebaseerd op een erg kleine steekproef.

De verschillen in de impact van een echtscheiding op het contact tussen kleinkinderen en grootouders van moederskant versus grootouders van vaderskant kunnen enerzijds worden toegeschreven aan geslachtsverschillen in de omgang met familierelaties. Volgens de 'kinkeeping'-theorie zijn vrouwen de traditionele 'kinkeepers' die de banden met andere familieleden onderhouden en zo een grote rol spelen in de contacten tussen hun kinderen en de grootouders. Daardoor zijn familierelaties langs de kant van de moeder vaak hechter en hebben kinderen sowieso meer contact met hun grootouders van moederskant (Chan & Elder, 2000; Hagestad, 1985; Mann, Khan & Leeson., 2009; Oppelaar & Dykstra, 2004; Uhlenberg & Hammill, 1998). Onze *eerste hypothese* luidt dat kinderen waarvan de ouders gescheiden zijn hun grootouders minder frequent ontmoeten dan kinderen met gehuwde ouders. We verwachten ook dat de verschillen tussen kinderen van gehuwde en kinderen van gescheiden ouders het grootst zullen zijn voor het contact met de grootouders van vaderskant. Een bijkomende verklaring ligt in de verblijfsregeling van kinderen, de eerste transitie na een echtscheiding waarop we hierna dieper ingaan.

1.1. De verblijfsregeling van kinderen na een echtscheiding

Nadat hun ouders gescheiden zijn, kan het verblijf van de kinderen op uiteenlopende wijzen worden geregeld. Sommige kinderen hebben een verblijfouder (of residentiële ouder), waar hun hoofdverblijf is, en een niet-residentiële ouder; andere kinderen krijgen een gedeeld verblijf tussen hun beide ouders. Die verblijfsregeling kan een cruciale rol spelen in het contact dat kinderen hebben met hun grootouders. Als een niet-residentiële ouder zijn kinderen zelf weinig of niet ziet, leidt dit vaak tot minder contact tussen de kinderen en de grootouders langs de kant van die ouder. Langs de kant van de residentiële ouder daarentegen, willen of moeten veel grootouders na een echtscheiding juist meer bijspringen met praktische hulp (Attias-Donfut & Segalen, 2007; Chambers et al., 2009; Johnson, 1998).

Veel onderzoek over het contact tussen grootouders en kleinkinderen is gebaseerd op oudere data of op data uit de Verenigde Staten, waar de voogdij over de kinderen na een echtscheiding doorgaans wordt toegewezen aan de moeder, bij wie de kinderen dan ook het grootste deel van de tijd verblijven. Zoals we hierboven al aanhaalden, lijkt het logisch dat deze realiteit een sleutelrol speelt in de verschillen die vaak gevonden worden in het contact tussen kleinkinderen en grootouders van moederskant en deze van vaderskant (Hilton & Macari, 1997; Kemp, 2007; Lussier, 2002; Ruiz & Silverstein, 2007).

In Vlaanderen woont de meerderheid van de kinderen van gescheiden ouders nog steeds bij de moeder, maar een regeling van verblijfsco-ouderschap zit hier meer dan in onze buurlanden in de lift (Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2011a). Sinds de wet van 18 juli 2006 dient een rechter een beurtelings verblijf bij moeder en vader zelfs als prioritaire verblijfsregeling te onderzoeken. Ongeveer een vijfde van de Vlaamse kinderen met gescheiden ouders leeft afwisselend bij moeder en vader. Van de kinderen wiens ouders na die wet van 2006 scheidden, is dat meer dan een vierde (Sodermans et al., 2011a). De SiV-data laten ons toe de rol van de verblijfsregeling op het moment van de bevraging in de contacten tussen kinderen en grootouders gedetailleerd na te gaan. Onze *tweede hypothese* luidt daarom dat kinderen van gescheiden ouders voornamelijk minder contact hebben met de grootouders langs de kant van de ouder bij wie ze niet of weinig verblijven.

1.2. Het herpartneren van ouders na een echtscheiding

Veel kinderen van gescheiden ouders maken vroeg of laat nog een bijkomende transitie mee wanneer hun moeder en/of vader een nieuwe relatie beginnen en gehuwd of ongehuwd gaan samenwonen met een nieuwe partner (Corijn, 2013; Vanassche, Corijn, Sodermans & Matthijs, 2013 in deze SVR-studie; Van Peer, 2007). De impact van het herpartneren van een gescheiden ouder op de contacten tussen kleinkinderen en grootouders werd tot nu toe, ook in buitenlands onderzoek, niet onderzocht. Maar uit aanpalend onderzoek leren we wel dat een nieuwe partner ongetwijfeld een rol speelt in de familierelaties van ooit-gescheiden personen. Zo kan een stiefouder de relatie van gescheiden ouders met hun kinderen bemoeilijken (Lawton, Silverstein & Bengtson, 1994; Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2011b). Ook de relatie van gescheiden personen met andere familieleden, en vooral met hun ouders, kan worden beïnvloed door de aanwezigheid van een nieuwe partner (Jappens, Wijckmans & Van Bavel, 2011). Deze nieuwe partner kan een bron van steun, maar ook van conflict, betekenen. Bovendien brengt

een nieuwe partner een nieuwe schoonfamilie met ‘nieuwe grootouders’ met zich mee (Ahrons, 2007; Myers & Perrin, 1993; Silverstein & Giarrusso, 2010), waarmee kinderen eventueel ook tijd doorbrengen. Daarom stellen we als *derde hypothese* voorop dat kinderen minder vaak contact hebben met hun eigen grootouders als hun gescheiden ouder samenwoont met een nieuwe partner.

1.3. Andere factoren in het contact tussen kleinkinderen en grootouders

Contacten tussen kleinkinderen en grootouders worden beïnvloed door een echtscheiding, maar ook door de voorkeuren, noden en beschikbaarheid van kleinkinderen, ouders en grootouders.

De *afstand* tussen de woonplaats van het kleinkind en de grootouder speelt een rol: kleinkinderen en grootouders die dicht bij elkaar wonen, hebben meer contact met elkaar, zowel vóór als na een ouderlijke echtscheiding (Cooney & Smith, 1996; Hilton & Macari, 1997; Schutter, Scherman & Carroll, 1997; Uhlenberg & Hammill, 1998; Whitbeck, Hoyt & Huck, 1993). Omdat de contacten tussen kleinkinderen en grootouders vaak via de ouders verlopen, zeker als het om jonge kinderen gaat, zien kleinkinderen en grootouders elkaar vaker als *ouders en grootouders een goede relatie* met elkaar hebben (Crosnoe & Elder, 2002; Dykstra, 1997; Mueller & Elder, 2003; Oppelaar & Dykstra, 2004; Monserud, 2008; Whitbeck et al., 1993). Vervolgens kunnen het *geslacht* en de *leeftijd van de grootouder en het kleinkind* van belang zijn. Zoals we al aanhaalden, zijn vrouwen geneigd meer te investeren in familierelaties, waardoor grootmoeders meestal intensiever betrokken zijn in het leven van hun kleinkinderen dan grootvaders, en meisjes hun grootouders vaker zien dan jongens (Douglas & Ferguson, 2003; Hilton & Macari, 1997; Mann, 2007). Als kinderen jonger zijn en hun ouders hulp bij zorg en kinderopvang nodig hebben, zien grootouders hen het meest. Wanneer kinderen ouder worden, nemen ze echter meer afstand van hun familie en gaan ze meer tijd doorbrengen met hun leeftijdsgenoten (Bridges et al., 2007; Geurts et al., 2009; Oppelaar & Dykstra, 2004; Schutter et al., 1997). Voor grootouders zelf betekent een hogere leeftijd enerzijds dat ze minder actief en mobiel worden en vaker gezondheidsproblemen hebben, waardoor contacten met kleinkinderen minder vanzelfsprekend zijn (Ehrenberg & Smith, 2003; Oppelaar & Dykstra, 2004; Schutter et al., 1997). Anderzijds kunnen gezondheidsbeperkingen ook betekenen dat grootouders zorg en verzorging nodig hebben – vaak geboden door hun kinderen – eventueel met de hulp van of in het bijzijn van de kleinkinderen (Even-Zohar & Sharlin, 2009; Stelle et al., 2010; Vanderleyden & Moons, 2012). Een andere factor van potentieel belang is het *aantal kleinkinderen* dat een grootouder heeft. Hoe meer kleinkinderen grootouders hebben, hoe minder tijd en zorg zij aan elk kind afzonderlijk kunnen wijden (Oppelaar & Dykstra, 2004; Uhlenberg & Hammill, 1998). Dat een echtscheiding wat doet met familierelaties, geldt ook voor *echtscheidingen in de grootoudergeneratie*. Meerdere studies wezen uit dat grootouders die ooit gescheiden zijn minder frequent contact hebben en een minder hechte relatie hebben met hun kleinkinderen. Dit geldt voornamelijk voor gescheiden grootvaders. Onderzoek wijst uit dat een echtscheiding van de grootouders negatieve gevolgen heeft voor de relatie en het contact tussen de grootouder en zijn of haar kinderen, die zich ook vertalen in de contacten met de kleinkinderen (Lawton et al., 1994; King, 2003; Oppelaar & Dykstra, 2004; Uhlenberg & Hammill, 1998).

2. Data en methoden

2.1. Data

Om na te gaan wat het verband is tussen de transitie na een ouderlijke echtscheiding en de contacten tussen kinderen en hun grootouders, gebruiken we data van de onderzoek ‘*Scheiding in Vlaanderen*’ (SiV). Voor deze survey werden echtparen die gehuwd zijn tussen 1971 en 2008 geselecteerd uit het Belgische Rijksregister. Het ging om eerste huwelijken voor zowel de man als de vrouw. De steekproef werd zo samengesteld dat echtparen die reeds gescheiden waren, oververtegenwoordigd zijn. In de loop van 2009 en 2010 werden in totaal 6.470 (ex-)partners bevraagd via een persoonlijk interview. Daarnaast werd per (ex-)echtpaar ook een gezamenlijk kind geselecteerd van 10 jaar of ouder dat inwoonde bij één of beide ouders. Indien mogelijk werd dit kind ook geïnterviewd. Dit leverde gegevens op van 1.257 inwonende kinderen, waarvan ongeveer 1 op de 3 kinderen met gehuwde ouders en 2 op de 3 kinderen met ooit-gescheiden ouders (Mortelmans et al., 2011). Deze kinderen werden onder meer over de frequentie van hun contact met elke grootouder bevraagd.

Voor onze analyses legden we voor de kinderen een maximale leeftijdsgrens van 25 jaar vast (zie bijlage 1). Voor de beschrijvende analyses selecteerden we alle 10- tot en met 25-jarige inwonende kinderen waarvan de grootouder in kwestie nog leeft, maar niet in hetzelfde huishouden woont. In onze verklarende modellen focussen we op de kinderen met ooit-gescheiden ouders. Om de nodige informatie te kunnen opnemen in onze analyses, koppelden we de data verstrekt door deze kinderen aan die van hun moeder en/of vader. De ouders gaven namelijk informatie over de grootouders, over hun echtscheiding en over de transitie die nadien volgden. Wanneer we de ontmoetingen tussen de kinderen en hun grootouders van moederskant analyseren, gebruiken we de gegevens van de kinderen waarvan de moeder deelnam aan het onderzoek. Voor de analyses van de ontmoetingen met de grootouders van vaderskant gebruiken we de gegevens van de kinderen wiens vader deelnam aan het onderzoek. Deze selectie mondt uit in een onderzoeksgroep van 525 kinderen voor de analyses van ontmoetingen met grootmoeder en van 346 met grootvader van moederskant. Omdat minder ooit-gescheiden mannen dan vrouwen deelnamen aan het SiV-onderzoek, zijn de onderzoeksgroepen voor de analyses met de grootouders van vaderskant kleiner: 302 kinderen voor ontmoetingen met grootmoeder en 201 voor ontmoetingen met grootvader. Gescheiden vaders participeerden niet alleen minder dan gescheiden moeders; we moeten ons er bij de interpretatie van de resultaten ook bewust van zijn dat de participerende vaders een specifiek profiel hebben. Een deelnemende gescheiden vader is namelijk gemiddeld genomen meer betrokken bij zijn kind dan een niet-deelnemende vader (Bastaitis et al., 2012), en dit heeft waarschijnlijk ook gevolgen voor de betrokkenheid van de grootouders van vaderskant.

Wanneer we hierna spreken over ‘kinderen’ of ‘kleinkinderen’ verwijzen we naar de inwonende kinderen. Met ‘ouders’ of ‘moeders’ en ‘vaders’ bedoelen we de al dan niet-gescheiden partners uit de geselecteerde huwelijken in de middengeneratie. Naar de ouders van deze partners, dus de grootouders van de kinderen, verwijzen we telkens met ‘grootouders’.

2.2. Afhankelijke en onafhankelijke variabelen

Frequentie van ontmoetingen met de grootouders: Aan de kinderen werd gevraagd hoe vaak ze hun grootmoeder/grootvader van moederskant/vaderskant ontmoetten. Ze konden antwoorden met zeven categorieën: ‘nooit’, ‘minder dan één keer per maand’, ‘één keer per maand’, ‘verschillende keren per maand (maar niet wekelijks)’, ‘één keer per week’, ‘verschillende keren per week (maar niet dagelijks)’ en ‘dagelijks’. Voor de multivariate analyses werden deze antwoordcategorieën gehercodeerd naar de numerieke waarden 0, 1, 2, 3, 5, 15 en 30, die bij benadering het aantal ontmoetingen per maand aangeven.

Huwelijksstatus van de ouders: In de beschrijvende analyses nemen we een variabele op die aangeeft of de ouders van het kind nog getrouwd of ooit-gescheiden zijn. Ook indien de ouders alleen feitelijk gescheiden zijn of als de echtscheidingsprocedure nog loopt, worden ze bij de tweede groep gerekend.

Verblijfsregeling van het kind: Aan de ooit-gescheiden ouders werd gevraagd hoe het verblijf van het geselecteerde kind geregeld is. De ouders konden aangeven of het kind bij de moeder en/of de vader verblijft. Voor kinderen die deels bij de moeder en deels bij de vader verblijven, werd de regeling daarna gedetailleerd in kaart gebracht aan de hand van een verblijfskalender (Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2011). Deze informatie wordt samengevat in een variabele met vier categorieën: het kind verblijft 1) bij moeder (minstens 67% van de tijd), 2) afwisselend bij moeder en vader (minimum 33% bij elke ouder), 3) bij vader (minstens 67% van de tijd), 4) andere, dit betekent dat er geen vaste of een andere verblijfsregeling is. Het gaat telkens om de feitelijke regeling op het moment van het interview. Zoals uit tabellen 1 en 2 blijkt is een ‘moederverblijf’ nog steeds de meest courante regeling in Vlaanderen. We gebruiken deze als referentiecategorie.

Nieuwe partner van de ouder: Voor kinderen met ooit-gescheiden ouders maken we een bijkomend onderscheid naargelang de moeder of vader alleenstaand is of samenwoont met een nieuwe partner. Dit samenwonen kan gaan om een ongehuwde samenwoonrelatie of om een hertrouw als nieuwe gezintransitie na de echtscheiding.

Kenmerken van het kind: We nemen de leeftijd van het kind op als categorische variabele: 10-13 jaar, 14-17 jaar en 18-25 jaar. Dit laat toe te controleren voor de verschillen tussen deze leeftijdsgroepen. We brengen het geslacht van het kind in rekening, evenals het aantal broers en zussen. Zowel volle broers en zussen als halfbroers en -zussen worden meegerekend. Wanneer we kijken naar het contact met de grootouders van moederskant gaat het om het aantal broers en zussen met dezelfde moeder; voor het contact langs vaderskant gaat het om het aantal broers en zussen met dezelfde vader. Eventuele stiefbroers en -zussen worden dus niet meegeteld.

Kenmerken van de moeder/vader: We nemen de leeftijd van de moeder of vader op. We weten niet exact hoeveel kleinkinderen een grootouder heeft, maar we gebruiken het aantal broers en zussen van de ouder als proxy. Het hoogst behaalde opleidingsniveau van de ouder werd gedetailleerd bevraagd, maar voor deze bijdrage beperkt tot drie categorieën: een ‘lager’ opleidingsniveau (geen diploma of maximum lager secundair of tweede graad), ‘gemiddeld’ (maximaal hoger secundair of derde graad of postsecundair onderwijs), en ‘hoger’ (niet-universitair en

universitair hoger onderwijs). We controleren ook voor de tijd die verstreken is sinds de ouders apart gingen wonen.

Kenmerken van de grootouder: We controleren voor de leeftijd van grootouders, houden rekening met het feit of de andere grootouder langs moeders- respectievelijk vaderskant nog leeft, en verrekenen of de grootouders ooit gescheiden zijn. Bij de selectie voor de contacten met de grootvaders van moederskant leefde in alle gevallen ook de grootmoeder nog; deze variabele werd daarom niet opgenomen. We kunnen helaas niet controleren voor de arbeidsmarktparticipatie, gezondheidssituatie, en het al dan niet in een rusthuis wonen van de grootouders.

Relatie tussen de moeder/vader en de grootouder: De ouders van de kleinkinderen beantwoordden vragen over het contact met hun vader en moeder en, indien ze nog contact hadden, ook over de kwaliteit van die relatie. Op basis van deze informatie nemen we een variabele op die aangeeft of de ouder en de grootouder een goede relatie (goed of heel goed) hebben of niet (niet goed niet slecht, slecht, heel slecht of geen contact meer).

Reistijd tussen het kind en de grootouder: De afstand tussen de woonplaats van het kind en de grootouder werd gemeten aan de hand van de reistijd in minuten die het kind normaal gezien nodig heeft om zich van thuis naar de grootouder te begeven.

Tabel 1 geeft de beschrijvende kenmerken van de variabelen in de onderzoeksgroep voor de analyses van de ontmoetingen tussen kinderen en grootmoeder en grootvader van moederskant. Tabel 2 doet hetzelfde voor de analyses van de ontmoetingen met grootmoeder en grootvader van vaderskant.

2.3. Methode

We modelleren de contacten met de onderscheiden grootouders telkens afzonderlijk. In een eerste stap testen we onze eerste hypothese en bekijken we met enkele beschrijvende analyses of en hoe frequent kinderen hun grootouders ontmoeten naargelang de huwelijksstatus van hun ouders. Daarna focussen we op de gezinsvormen na een ouderlijke echtscheiding en op het verband met de frequentie waarmee kinderen hun grootouders zien. We gebruiken Poisson-regressies om de contactfrequentie te modelleren en houden rekening met verschillende kenmerken. Onze Poisson-modellen hebben algebraïsch de volgende basisstructuur: $\log(Y) = \beta_0 + \beta_1 X + \beta_2 Z + \beta_3 U + \beta_4 V$. De afhankelijke variabele Y staat voor het aantal ontmoetingen per maand. Vector X bevat kenmerken van het kind, Z kenmerken van moeder of vader, U kenmerken van grootmoeder of grootvader en V verschillende gezinstransities na echtscheiding. In functie van onze tweede en derde hypothese bekijken we telkens welke verblijfsregeling het kind heeft en of de moeder en/of vader samenwoont met een nieuwe partner.

TABEL 1. Beschrijving van de variabelen in de analyses van het contact van kinderen van ooit-gescheiden ouders met de grootouders van moederskant (in % of $\bar{X}$)

	Grootmoeder (n = 525)				Grootvader (n = 346)			
	%	$\bar{X}$	SD	min-max	%	$\bar{X}$	SD	min-max
Aantal ontmoetingen per maand		6,9	7,7	0-30		7,2	8,3	0-30
Verblijfsregeling en gezinssamenstelling								
Verblijfsregeling kind								
Moederverblijf	67,6				64,5			
Co-ouderschap	19,6				23,4			
Vaderverblijf	5,9				6,1			
Andere	6,9				6,1			
Partnerstatus moeder								
Alleenstaand	50,5				48,8			
Nieuwe partner	49,5				51,2			
Kenmerken kind								
Leeftijd		43,5	4,8	31-57				
10-13 jaar	25,9				30,3			
14-17 jaar	29,1				30,6			
18-25 jaar	45,0				39,0			
Geslacht								
Jongen	48,4				48,8			
Meisje	51,6				51,2			
Aantal broers/zussen		1,2	0,9	0-4		1,1	0,9	0-4
Kenmerken moeder								
Leeftijd		43,5	4,8	31-57		42,7	4,6	31-54
Opleidingsniveau								
Lager	14,1				13,3			
Gemiddeld	47,6				48,0			
Hoger	38,3				38,7			
Aantal broers/zussen		2,1	1,5	0-10		2,0	1,5	0-10
Jaren sinds (echt)scheiding		9,1	4,8	1-24		9,1	4,8	1-24
Kenmerken grootouder								
Leeftijd		70,3	7,8	50-95		70,5	7,0	55-89
Scheiding								
Nooit gescheiden	84,8				86,7			
Ooit gescheiden	15,2				13,3			
Andere grootouder moederskant								
In leven	68,4				100,0			
Overleden	31,6				0,0			
Relatie moeder-grootouder								
Goed	81,9				81,8			
Niet goed	18,1				18,2			
Reistijd kind-grootouder (in minuten)		21,0	22,7	1-180		20,7	22,1	1-180

Bron: SiV, 2010.

TABEL 2. Beschrijving van de variabelen in de analyses van het contact van kinderen van ooit-gescheiden ouders met de grootouders van vaderskant (in % of $\bar{X}$)

	Grootmoeder (n = 302)				Grootvader (n = 201)			
	%	$\bar{X}$	SD	min-max	%	$\bar{X}$	SD	min-max
Aantal ontmoetingen per maand		5,0	6,2	0-30		5,1	6,7	0-30
Verblijfsregeling en gezinssamenstelling								
Verblijfsregeling kind								
Moederverblijf	44,0				45,3			
Co-ouderschap	32,5				30,3			
Vaderverblijf	14,9				15,4			
Andere	8,6				9,0			
Partnerstatus vader								
Alleenstaand	44,0				41,3			
Nieuwe partner	56,0				58,7			
Kenmerken kind								
Leeftijd								
10-13 jaar	26,5				27,9			
14-17 jaar	27,2				29,9			
18-25 jaar	46,4				42,3			
Geslacht								
Jongen	52,0				54,2			
Meisje	48,0				45,8			
Aantal broers/zussen		1,3	0,9	0-4		1,3	1,0	0-5
Kenmerken vader								
Leeftijd		45,4	4,7	33-59		44,7	4,6	33-57
Opleidingsniveau								
Lager	22,2				20,4			
Gemiddeld	39,7				38,8			
Hoger	38,1				40,8			
Aantal broers/zussen		2,4	1,7	0-10		2,2	1,7	0-9
Jaren sinds (echt)scheiding		8,5	4,6	1-24		8,3	4,4	2-25
Kenmerken grootouder								
Leeftijd		73,2	7,7	54-99		73,7	7,4	54-99
Scheiding								
Nooit gescheiden	89,1				91,5			
Ooit-gescheiden	10,9				8,5			
Andere grootouder vaderskant								
In leven	62,6				89,1			
Overleden	37,4				10,9			
Relatie vader-grootouder								
Goed	88,1				82,6			
Niet goed	11,9				17,4			
Reistijd kind-grootouder (in minuten)		25,7	29,9	1-300		25,8	27,0	1-180

Bron: SiV, 2010.

3. Resultaten

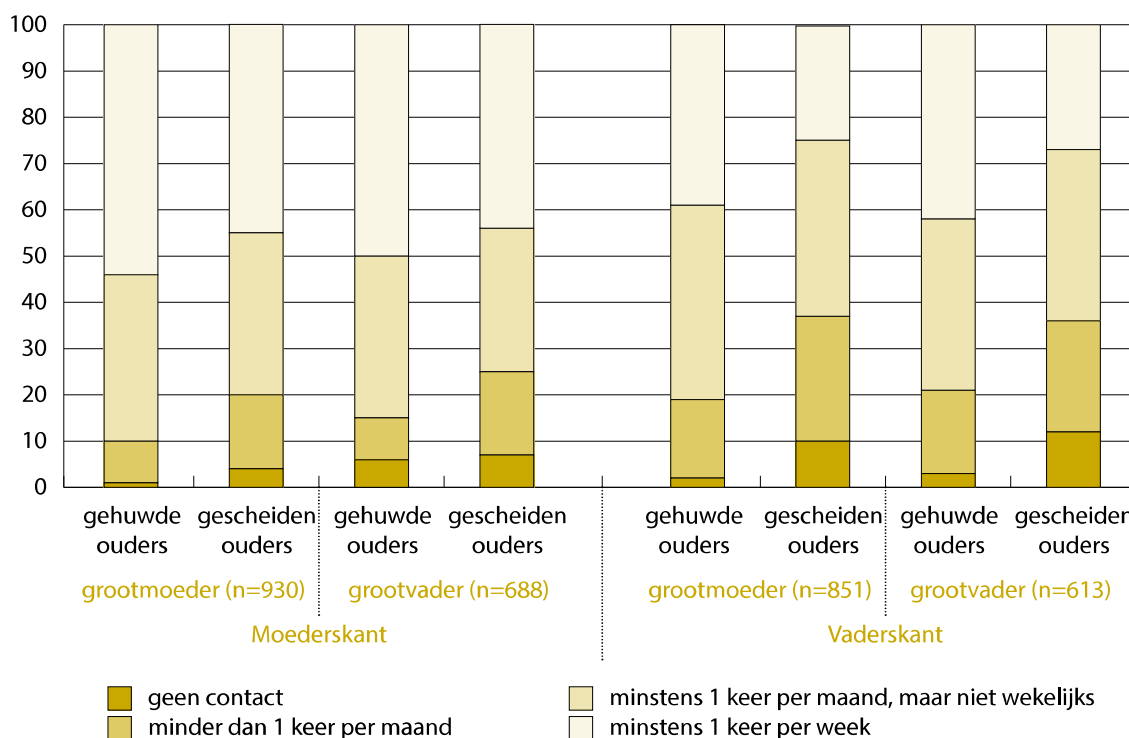
3.1. Kinderen met gehuwde en kinderen met ooit-gescheiden ouders

Eerst gaan we na hoe vaak kinderen hun grootouders ontmoeten en welke de verschillen zijn tussen kinderen met gehuwde ouders en kinderen met ooit-gescheiden ouders. Figuur 1 toont de percentages kinderen die de onderscheiden grootouders nooit, minder dan 1 keer per maand, minstens 1 keer per maand of minstens 1 keer per week zien, naargelang de huwelijksstatus van hun ouders.

In de eerste plaats valt op dat een grote meerderheid van de kinderen wel contact heeft met zijn of haar grootouders. Wat de grootouders van vaderskant betreft, merken we hier echter een duidelijk verschil tussen de kinderen van gehuwde en kinderen van ooit-gescheiden ouders. Meer dan 10% van de kinderen met gescheiden ouders ziet de grootouders van vaderskant nooit. We belichten hier enkel de fysieke/reële ontmoetingen met grootouders; andere analyses (niet getoond) geven aan dat slechts enkele van de kinderen die hun grootouders niet (meer) zien, wel via telefoon of internet nog contact hebben.

Ook als de kinderen en de grootouders wel contact hebben, zien we een verschil naargelang de huwelijksstatus van de ouders. Dit bevestigt onze eerste hypothese: kinderen met gescheiden ouders ontmoeten hun grootouders minder vaak dan kinderen van nog gehuwde ouders. Zoals verwacht, merken we ook dat de verschillen tussen kinderen van gehuwde en van gescheiden ouders meer uitgesproken zijn voor de contacten met grootouders van vaderskant.

FIGUUR 1. Ontmoetingen tussen kinderen en grootouders, naar huwelijksstatus van de ouders (in %)

Bron: SIV, 2010.

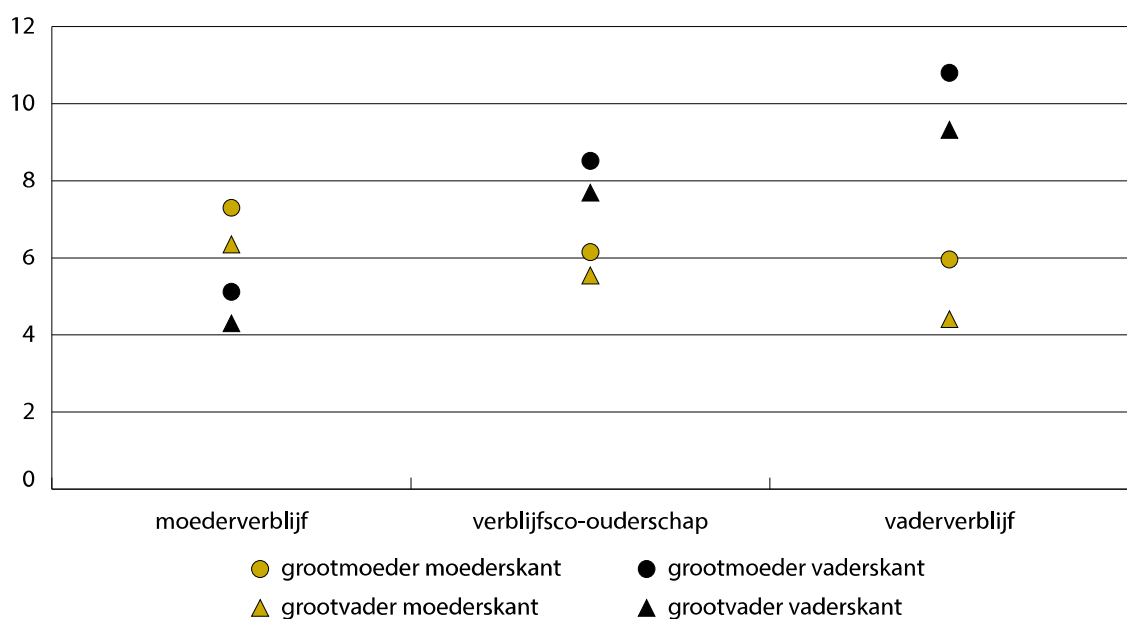
3.2. Kinderen in verschillende verblijfsregelingen en het herpartneren van de ouders na een echtscheiding

Tabel 3 geeft de resultaten van de Poisson-modellen die de relatie tussen de verblijfsregeling van het kind, de partnerstatus van de ouder en het aantal ontmoetingen tussen het kind en de verschillende grootouders per maand nagaan. Wat de verblijfsregeling van het kind betreft, bevestigen deze resultaten onze tweede hypothese dat kinderen van gescheiden ouders voornamelijk minder contact hebben met de grootouders van de kant van de gescheiden ouder bij wie ze niet of weinig verblijven.

Om de verschillende patronen voor grootouders van moederskant en van vaderskant te duiden, berekenden we op basis van deze resultaten hoe vaak per maand *'prototypische meisjes'* hun grootouders ontmoeten. Het gaat om kleindochters van 14-17 jaar met één broer of zus; met een ouder van 43 jaar, die een gemiddeld opleidingsniveau heeft, twee broers of zussen heeft, en die acht jaar geleden gescheiden is en nu samenwoont met een nieuwe partner; en met een grootouder van 70 jaar oud die nooit gescheiden is en waarvan de partner (andere grootouder) nog leeft. Bovendien hebben de ouder en de grootouder in dit prototype een goede relatie met elkaar en moet het kleinkind 20 minuten reizen tot bij de grootouder. Figuur 2 geeft per grootouder het voorspelde aantal ontmoetingen per maand weer naargelang de verblijfsregeling van het kind.

Voor moederskant zien we dat, in vergelijking met kinderen die na een echtscheiding bij hun moeder wonen (moederverblijf), zowel kinderen in verblijfsco-ouderschap als deze met een vaderverblijf hun grootouders minder vaak zien. De analyses van het contact met de grootouders

FIGUUR 2. Voorspeld aantal ontmoetingen per maand van prototypische^a meisjes en hun vier grootouders, naargelang de verblijfsregeling

^a Kleindochters van 14-17 jaar met 1 broer/zus, ouder 43 jaar, met gemiddeld opleidingsniveau, 2 broers/zussen, 8 jaar gescheiden en samenwonend met nieuwe partner, grootouder 70 jaar, niet gescheiden en andere grootouder nog in leven, ouder en grootouder hebben goede relatie en kind moet 20 minuten reizen tot bij grootouder.

Bron: SiV, 2010.

TABEL 3. Aantal ontmoetingen tussen kleinkind en grootouder per maand, kinderen met ooit-gescheiden ouders, naar verblijfsregeling van het kind en nieuwe partner bij de ouder (Poisson-regressies, geëxponentieerde regressieparameters)

	Moederskant		Vaderskant	
	Grootmoeder	Grootvader	Grootmoeder	Grootvader
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Intercept	18,151 ***	45,781 ***	7,151 ***	19,077 ***
Verblijfsregeling en gezinssamenstelling				
Verblijfsregeling kind (ref.: moederverblijf)				
Co-ouderschap	0,842 ***	0,872 **	1,663 ***	1,788 ***
Vaderverblijf	0,816 *	0,695 ***	2,111 ***	2,165 ***
Andere	1,002	0,995	1,199	1,157
Ouder heeft nieuwe partner	1,056	0,902 *	1,098	1,476 ***
Kenmerken kind				
Leeftijd (ref.: 10-13 jaar)				
14-17 jaar	0,739 ***	0,744 ***	0,965	0,811 *
18-25 jaar	0,788 ***	0,846 *	0,736 **	0,867
Meisje (ref.: jongen)	1,135 ***	1,093 *	1,160 **	1,177 *
Aantal broers/zussen	0,940 **	0,972	1,005	0,926 *
Kenmerken ouder				
Leeftijd	0,973 ***	0,958 ***	1,001	0,987
Opleidingsniveau (ref.: lager)				
Gemiddeld	0,982	0,944	1,240 **	1,215 °
Hoger	0,954	0,861 *	1,279 **	1,588 ***
Aantal broers/zussen	0,901 ***	0,921 ***	0,864 ***	0,937 *
Jaren sinds (echt)scheiding	0,984 ***	0,990	0,988	0,974 **
Kenmerken grootouder				
Leeftijd	1,010 **	1,011 *	0,995	0,983 *
Gescheiden	0,879 *	0,507 ***	0,744 **	1,041
Andere grootouder in leven	1,296 ***	nvt	0,996	1,324 *
Goede relatie moeder-grootouder	1,570 ***	1,333 ***	1,246 *	1,252 *
Reistijd kind-grootouder	0,970 ***	0,974 ***	0,986 ***	0,985 ***
n	525	346	302	201
LLR Chi ²	1303,03	861,11	532,12	415,76

* p < 0,05 ** p < 0,01 *** p < 0,001.

nvt = niet van toepassing.

Bron: SiV, 2010.

van vaderskant schuiven een ander patroon naar voor, met grotere verschillen naargelang de verschillende verblijfsregelingen. In lijn met onze verwachting ontmoet de omvangrijke groep kinderen die altijd of meestal bij de moeder verblijft de grootouders van vaderskant het minst. Vergeleken met deze referentiegroep, zien kinderen die ongeveer de helft van de tijd bij hun vader verblijven hun grootouders van vaderskant ruim anderhalve keer vaker. De kleine groep kinderen met een vaderverblijf ziet de grootouders van vaderskant zelfs meer dan dubbel zo vaak als kinderen die bij hun moeder wonen. Deze grootouders, en vooral deze grootmoeders, spelen wellicht een belangrijke rol in de opvoeding, opvang en zorg voor de kinderen van hun gescheiden zoon.

Tot slot testen we onze derde hypothese over het verband tussen het eventuele *herpartneren* van een gescheiden ouder en het contact tussen de kinderen en de grootouders. Wat het contact met de grootmoeders betreft, zien we geen significante verschillen tussen ouders met en ouders zonder nieuwe inwonende partner. Voor het contact met de grootvaders van moederskant daarentegen, kunnen we de hierover geformuleerde hypothese wel bevestigen: kinderen wiens gescheiden moeder samenwoont met een nieuwe partner, zien die grootvader significant minder vaak dan kinderen wiens moeder alleenstaand is. Mogelijk biedt de inwonende partner/stiefvader nu praktische hulp en emotionele steun, die voorheen door de grootvader werd geboden, waardoor de kinderen deze laatste minder zien. Bovendien krijgen kinderen er met de stiefvader ook stiefgrootouders bij, waarmee ze een deel van hun tijd (kunnen) doorbrengen.

Langs vaderskant merken we echter dat kinderen wiens gescheiden vader samenwoont met een nieuwe partner hun grootvader significant vaker zien dan kinderen met een alleenstaande vader. Deze bevinding ligt niet in lijn met onze hypothese, maar sluit wel aan bij de kinkeeping-theorie die de negatieve impact van een ouderlijke echtscheiding op contacten tussen kleinkinderen en grootouders van vaderskant toeschrijft aan het verlies van de moeder als kinkeeper. In tegenstelling tot een alleenstaande gescheiden vader kan een herpartnerde vader namelijk weer rekenen op een vrouw die de banden tussen zijn gezin en zijn vader aanhaalt.

Wat de controlevariabelen betreft, vinden we in alle modellen dat *meisjes* hun grootouders vaker ontmoeten dan jongens. Kinderen van *10-13 jaar* zien hun grootouders significant vaker dan oudere kinderen; deze laatste hebben minder opvang en zorg nodig en trekken meer op met leeftijdsgenoten. Als een kind meer broers en zussen heeft, dan ziet het de grootouders minder vaak, maar dit verband is enkel significant voor de grootmoeder van moederskant en de grootvader van vaderskant.

Hoe ouder de gescheiden moeder of vader is, en *hoe meer* ooms of tantes het kind heeft, hoe minder contact kinderen hebben met hun grootouders. Als de ouderlijke echtscheiding al langer achter de rug ligt, ontmoeten de kinderen hun grootouders minder vaak. En vergeleken met kinderen wiens gescheiden vader een lager *opleidingsniveau* heeft, zien kinderen van hoger opgeleide vaders hun grootouders van vaderskant significant vaker. Van moederskant geldt daarentegen dat kinderen wiens moeder een hoger opleidingsniveau heeft hun grootouders minder vaak zien, al is het verband enkel significant voor de grootvader.

Naarmate de grootouders van moederskant *ouder zijn*, zien kleinkinderen hen vaker. Voor de grootvader van vaderskant geldt het omgekeerde: het contact neemt af met de leeftijd. Het zijn waarschijnlijk eerder volwassen dochters dan zonen die hun oudere en daardoor eventueel meer hulpbehoevende ouders zorg bieden, daardoor hun ouders vaker zien en met hen ook de kleinkinderen. Langs moederskant zien kinderen hun grootmoeder significant vaker als ook de grootvader *nog leeft*. Hetzelfde geldt voor het contact met de grootvader langs vaderskant: indien de grootmoeder ook nog leeft, zien kinderen hem vaker. Zoals verwacht, speelt een (*echt*)-*scheiding in de grootouder-generatie* een negatieve rol: kinderen hebben minder vaak contact met de grootouders als die, net als hun ouders, een echtscheiding achter de rug hebben. Zelfs onder controle voor de *relatiekwaliteit* tussen ouder en grootouder is dit negatieve verband duidelijk aanwezig.

Die relatiekwaliteit tussen ouders en grootouders speelt een rol in de verwachte richting: als moeder of vader een goede relatie heeft met haar of zijn ouders, zien de kleinkinderen de grootouders het vaakst. Tenslotte bevestigen onze resultaten dat er een belangrijk negatief verband bestaat tussen de *tijd die een kind moet reizen* om naar een grootouder te gaan en het aantal keer dat ze elkaar zien.

4. Discussie

Bij een ouderlijke echtscheiding en de veranderingen die daarmee gepaard gaan, kunnen grootouders enerzijds vaak een extra belangrijke en stabiele rol spelen in het leven van kinderen en hen ondersteunen bij de verwerking en aanpassing na de echtscheiding. Anderzijds kunnen transities die samengaan met een echtscheiding familiebanden ook onder druk zetten. In dit hoofdstuk onderzochten we het verband tussen een echtscheiding in de oudergeneratie en de frequentie waarmee kleinkinderen hun grootouders ontmoeten. Daarbij besteedden we vooral aandacht aan twee transities die een ouderlijke echtscheiding kan inluiden voor kinderen namelijk de verblijfsregeling waarin het kind gaat wonen en het eventuele herpartneren van zijn/haar ouders, waardoor een kind in een nieuw samengesteld gezin terechtkomt. We baseerden ons op gegevens van meer dan 1.000 10- tot 25-jarige inwonende kinderen en hun ouders die deelnamen aan het onderzoek '*Scheiding in Vlaanderen*'.

Onze analyses toonden aan dat de meeste kinderen contact hebben met hun grootouders. Velen zien elkaar zelfs regelmatig. Maar zoals verwacht, wijzen onze resultaten op een impact van een ouderlijke echtscheiding en van de verschillende situaties waarin kinderen daarna terechtkomen. We kunnen dus besluiten dat gezinstransities niet alleen gevolgen hebben voor de gezinsleden zelf, maar ook voor de grootouders.

Ten eerste vonden we duidelijke verschillen tussen kinderen van gehuwde en kinderen van ooit-gescheiden ouders, vooral wat betreft het contact met de grootouders van vaderskant: als ouders gescheiden zijn, zien kinderen hun grootouders minder frequent. Een aanzienlijk deel heeft zelfs helemaal geen contact meer.

Dat gescheiden ouders weer gaan samenwonen met een nieuwe partner, lijkt enkel een effect te hebben op de contacten tussen kleinkinderen en hun grootvaders. Als gescheiden moeders samenwonen met een nieuwe partner, blijken kleinkinderen hun grootvader van moederskant minder vaak te zien dan wanneer gescheiden moeders er alleen voor staan. Voor gescheiden mannen lijkt een nieuwe partner het contact tussen kleinkinderen en grootouders juist te bevorderen.

De variatie in verblijfsregelingen waarin kinderen van gescheiden ouders gaan wonen, hangt duidelijk samen met de frequentie van de contacten met de grootouders. Het zijn voornamelijk de grootouders van de kant van de niet-residentiële ouder waarmee kinderen minder contact hebben. Als kinderen van gescheiden ouders bij hun moeder wonen, zien ze de grootouders van moederskant het meest, maar hebben ze wel beduidend minder vaak contact met de grootouders van vaderskant. Een moederverblijf is nog steeds de meest voorkomende regeling in Vlaanderen; dit verklaart wellicht waarom een echtscheiding vooral een negatieve impact lijkt te hebben op de frequentie van de contacten met grootouders van vaderskant. De kleine groep

kinderen die bij hun vader woont, ziet de grootouders, en voornamelijk de grootmoeders, van vaderskant daarentegen het vaakst en de grootouders van moederskant het minst. Maar ook kinderen in een regeling van verblijfsco-ouderschap zien de grootouders van vaderskant meer dan die van moederskant. Als vaders gescheiden zijn en als de kinderen minstens de helft van de tijd bij hem inwonen, springen de grootouders langs die kant wellicht meer in bij de zorg voor de kinderen. Momenteel leeft ongeveer een vijfde van de Vlaamse kinderen van gescheiden ouders in een verblijfsco-ouderschapsregeling. Deze regeling zit in de lift, zeker nu de wet sinds 2006 een beurtelings verblijf bij moeder en vader als prioritair naar voor schuift na een echtscheiding. Onze resultaten impliceren dat dit niet alleen gevolgen heeft voor de betrokken ouders en kinderen, maar ook voor grootouders langs de kant van de moeder én langs de kant van de vader.

Dit onderzoek heeft een aantal methodologische beperkingen. Opdat onze resultaten zo juist mogelijk zouden worden geïnterpreteerd, geven we hier de belangrijkste kanttekeningen mee. In de eerste plaats kunnen we geen sluitende uitspraken doen over de causale impact van een echtscheiding en de verschillende daaropvolgende gezinstransities die kinderen doormaken op de frequentie van de contacten met de grootouders. Op basis van een cross-sectionele survey kunnen causatie- en selectie-effecten niet zuiver van elkaar worden onderscheiden, al kunnen we daar met theorie en ander onderzoek in het achterhoofd natuurlijk wel over speculeren.

Het gebruik van multi-actordata heeft grote voordelen, maar confronteert ons ook met een mogelijke valkuil: de selectieve deelname aan onderzoek door gescheiden ouders, en voornamelijk door gescheiden vaders. Er namen minder vaders dan moeders deel aan het onderzoek, en de deelnemende ouders hebben naar alle waarschijnlijkheid ook een ander profiel dan de niet-deelnemende ouders. Iemand die deelneemt is mogelijk gemiddeld genomen meer betrokken bij zijn kind, wat op zijn beurt ook medebepalend is voor de betrokkenheid van de grootouders. Omdat we in de multivariate analyses telkens de gegevens van het kind én van de moeder of vader opnemen, moeten we er rekening mee houden dat de frequentie van de contacten met de grootouders, en vooral met die van vaderskant, mogelijk overschat wordt. Gescheiden ouders die weinig of geen contact meer hebben met hun kinderen zijn in de multivariate analyses immers ondervertegenwoordigd, en daardoor ook de ouders van deze gescheiden ouders. Omdat we de verblijfsregeling van de kinderen ook als verklarende variabele opnemen – op zich ook een aanwijzing van de betrokkenheid van de gescheiden ouders bij hun kinderen – blijven de gevolgen van deze selectieve respons hopelijk wel beperkt.

Verder werden voor het SiV-onderzoek enkel al dan niet ontbonden eerste huwelijken en de kinderen hieruit geselecteerd. Dit brengt ons bij een derde opmerking: we kunnen geen uitspraken doen over grootouders en kinderen waarvan de ouders uit elkaar gingen na een ongehuwde samenwoonrelatie, een gezinstransitie waarmee steeds meer kinderen worden geconfronteerd.

5. Aandachtspunten voor het beleid

Dit onderzoek maakt duidelijk dat de impact van een echtscheiding en de verschillende transitie erna verder reikt dan de gezinnen van ex-partners en hun kinderen. De positie van de grootouders mag niet vergeten worden, zij zijn immers vaak belangrijke steunfiguren voor hun kleinkinderen, zeker in de soms woelige periodes na een echtscheiding. Daarom is het van

belang dat grootouders ergens terecht kunnen met hun vragen en twijfels, en dat ze aangepaste informatie kunnen vinden over hun rol bij een ouderlijke echtscheiding en over de veranderingen voor hun kleinkinderen. Hoewel deze thematiek volgens ons nog steeds onderbelicht blijft, worden stilaan meer informatiesessies en leergroepen georganiseerd. Recent werd er ook een brochure voor grootouders over echtscheiding uitgebracht (Vergauwen, 2011). Toch liggen hier nog heel wat mogelijkheden open, en moet erover gewaakt worden dat alle grootouders die daar nood aan hebben hun weg kunnen vinden naar de bestaande initiatieven.

Terwijl sommige grootouders hun kleinkinderen vaker zien als de ouders gescheiden zijn en – gewild of ongewild – grotere zorgtaken opnemen, geldt in andere gevallen dat de kleinkind-grootoudercontacten worden bemoeilijkt en dat de grootouders minder contact hebben met hun kleinkinderen. Een aanzienlijke groep van grootouders, vooral van vaderskant, heeft helemaal geen contact meer. Daardoor missen zowel de kleinkinderen als de grootouders een belangrijke bron van steun én plezier.

Om te vermijden dat het contact helemaal verbroken wordt, onder meer door een echtscheiding van de ouders, wordt in België het omgangsrecht tussen grootouders en kleinkinderen sinds 1995 bij wet geregeld. Op grond van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek kunnen grootouders het recht op persoonlijk contact met hun kleinkinderen opeisen via de jeugdrechtbank. Belangrijk is dat de rechter daarbij altijd in de eerste plaats dient uit te gaan van het belang van het kind, niet dat van de grootouder (De Neve 2011; Vergauwen, 2011). Naar de rechter stappen is voor veel grootouders echter niet evident. Bovendien kan dit (nog meer) spanningen teweegbrengen binnen de familie en kinderen, die hier uiteindelijk baat bij zouden moeten hebben, in een lastige positie brengen. Bemiddeling, door een kennis of door een deskundige, lijkt daarom vaak een betere optie (Vergauwen, 2011).

Bibliografie

- Ahrons, C.R. (2007). Family ties after divorce: long-term implications for children. *Family Process*, 46 (1), 53-65.
- Amato, P.R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62 (4), 1269-1287.
- Attias-Donfut, C., & Segalen, M. (2007). *Grands-parents. La famille à travers les generations*. Paris: Odile Jacob.
- Bastais, K., Pasteels, I., Ponnet, K., & Mortelmans, D. (2012). Measuring father involvement. How biased are responses of fathers from a child perspective? Lezing op het CFR seminar, Leuven, 12-14 september 2012.
- Bastais, K., Van Peer, C., & Mortelmans, D. (2013). Ouderlijke opvoedingsstijlen na echtscheiding. In M. Corijn & C. Van Peer (red.). *Gezinstransities in Vlaanderen*, (pp. 309-330). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie 2.
- Bengtson, V.L. (2001). The Burgess Award lecture: Beyond the nuclear family: the increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 1-16.
- Bernal, J. G., & de la Fuente Anuncibay, R. (2007). Intergenerational grandparent/grandchild relations: the socio-educational role of grandparents. *Educational Gerontology*, 34, 67-88.
- Bridges, L. J., Roe, A. E., Dunn, J., & O'Connor, T.G. (2007). Children's perspectives on their relationships with grandparents following parental separation: a longitudinal study. *Social Development*, 16, 539-554.
- Butler, I., Scanlan, L., Robinson, M., Douglas, G., & Murch, M. (2002). Children's involvement in their parents' divorce: implications for practice. *Children & Society*, 16, 89-102.
- Chambers, P., Allan, G., Phillipson, C., & Ray, M. (2009). *Family Practices in Later Life*. Bristol: The Policy Press.

- Chan, C. G., & Elder, G.H. (2000). Matrilineal advantage in grandchild–grandparent relations. *The Gerontologist*, 40, 179-190.
- Coall, D. A., & Hertwig, R. (2011). Grandparental investment. *Current Directions in Psychological Science*, 20, 93-98.
- Cooney, T. M., & Smith, L.A. (1996). Young adults' relations with grandparents following recent parental divorce. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 51, 91-95.
- Corijn, M. (2005). *Huwen, uit de echt scheiden en hertrouwen in België en in het Vlaamse Gewest. Een analyse op basis van rijksregistergegevens*. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie, Werkdocument 5.
- Corijn, M. (2013). *Ongehuwd samenwonen na een scheiding in Vlaanderen*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Webartikel 2.
- Creasey, G.L. (1993). The association between divorce and late adolescent grandchildren's relations with grandparents. *Journal of Youth and Adolescence*, 22 (5), 513-529.
- Crosnoe, R., & Elder Jr, G.H. (2002). Life course transitions, the generational stake, and grandparent-grandchild relationships. *Journal of Marriage and Family*, 64 (4), 1089-1096.
- De Neve, E. (2011). *Omgangsrecht grootouders*. <http://www.elfri.be/omgangsrecht-grootouders>.
- Douglas, G., & Ferguson, N. (2003). The role of grandparents in divorced families. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 17, 41-67.
- Doyle, M., O'Dwyer, C., & Timonen, V. (2010). "How can you just cut off a whole side of the family and say move on?" The reshaping of paternal grandparent-grandchild relationships following divorce or separation in the middle generation. *Family Relations*, 59, 587-598.
- Drew, L. A., & Smith, P.K. (1999). The impact of parental separation/divorce on grandparent-grandchild relationships. *International Journal of Aging & Human Development*, 48, 191-216.
- Drew, L. A., & Smith, P.K. (2002). Implications for grandparents when they lose contact with their grandchildren: divorce, family feud, and geographical separation. *Journal of Mental Health and Aging*, 8, 95-119.
- Drew, L. M., & Silverstein, M. (2007). Grandparents' psychological well-being after loss of contact with their grandchildren. *Journal of Family Psychology*, 21, 372-379.
- Dunn, J., Davies, L. C., O'Connor, T. G., & Sturgess, W. (2000). Parents' and partners' life course and family experiences: links with parent-child relationships in different family settings. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 41, 955-68.
- Dykstra, P.A. (1997). The effects of divorce on intergenerational exchanges in families. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 33, 77-93.
- Ehrenberg, M. F., & Smith, S.T. (2003). Grandmother-grandchild contacts before and after an adult daughter's divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 39, 27-43.
- Even-Zohar, A., & Sharlin, S. (2009). Grandchildhood: adult grandchildren's perception of their role towards their grandparents from an intergenerational perspective. *Journal of Comparative Family Studies*, 40, 167-185.
- Ferguson, N. (2004). Children's contact with grandparents after divorce. *Family Matters*, 67, 36-41.
- Geurts, T., Poortman, A.-R., van Tilburg, T., & Dykstra, P.A. (2009). Contact between grandchildren and their grandparents in early adulthood. *Journal of Family Issues*, 30, 1698-1713.
- Hagestad, G.O. (1985). Continuity and connectedness. In V.L. Bengtson & J.F. Robertson (eds.), *Grandparenthood* (pp. 31-48). Beverly Hills: Sage.
- Hagestad, G.O. (2006). Transfers between grandparents and grandchildren: The importance of taking a three-generation perspective. *Zeitschrift Für Familienforschung*, 3, 315-332.
- Henderson, C. E., Hayslip, B., Sanders, L. M., & Loudon, L. (2009). Grandmother-grandchild relationship quality predicts psychological adjustment among youth from divorced families. *Journal of Family Issues*, 30, 1245-1264.
- Hilton, J. M., & Macari, D.P. (1997). *A comparison of the role of grandparents in single-mother and single-father families*. Reno: University of Nevada.
- Jacobs, T. (1996). Grootouderschap: Demografische en sociologische aspecten. In A. Marcoen (red.), *Grootouders, tussen mogen en moeten* (pp. 27-50). Leuven: Garant.
- Jappens, M., Wijckmans, B., & Van Bavel, J. (2011). Contact en relaties met vrienden en familie. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel, & C. Van Peer (red.), *Scheiding in Vlaanderen* (pp. 27-50). Leuven: Garant.

- Jappens, M., & Van Bavel, J. (2012). Echtscheiding en contacten tussen kleinkinderen en grootouders. *Tijdschrift voor Sociologie*, 33, 296-328.
- Jaskowski, S. K., & Dellasega, C. (1993). Effects of divorce on the grandparent-grandchild relationship. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 16, 125-133.
- Johnson, C.L. (1998). Effects of adult children's divorce on grandparenthood. In M.E. Szinovacz (ed.), *Handbook on grandparenting* (pp. 184-199). Westport: Greenwood Press.
- Kemp, C.L. (2007). Grandparent-grandchild ties. *Journal of Family Issues*, 28, 855-881.
- King, V. (2003). The legacy of a grandparent's divorce: Consequences for ties between grandparents and grandchildren. *Journal of Marriage and the Family*, 65, 170-183.
- Kivett, V.R. (1991). The grandparent-grandchild connection. *Marriage & Family Review*, 16, 267-290.
- Kivnick, H.Q. (1985). Grandparenthood and mental health: Meaning, behavior and satisfaction. In V.L. Bengtson, & J.F. Robertson (eds.), *Grandparenthood* (pp. 151-158). Beverly Hills: Sage.
- Lawton, L., Silverstein, M., & Bengtson, V. (1994). Affection, social contact, and geographic distance between adult children and their parents. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 57-68.
- Lodewijckx, E. (2005). *Kinderen en scheiding bij hun ouders in het Vlaamse Gewest. Een analyse op basis van rijksregistergegevens*. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudies, Werkdocument 7.
- Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J., & Davies, L. (2002). Support across two generations: Children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, 16, 363-376.
- Mann, R. (2007). Out of the shadows? Grandfatherhood, age and masculinities. *Journal of Aging Studies*, 21, 281-291.
- Mann, R., Khan, H. T., & Leeson, G.W. (2009). *Age and gender differences in grandchildren's relations with their maternal grandfathers and grandmothers*. Oxford: Oxford Institute of Ageing.
- Marcoen, A. (1996). *Grootouders, tussen mogen en moeten*. Leuven: Garant.
- Monserud, M.A. (2008). Intergenerational relationships and affectual solidarity between grandparents and young adults. *Journal of Marriage and the Family*, 70, 182-195.
- Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J., & Van Peer, C. (red.), (2011). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco.
- Mueller, M. M., & Elder, G.H. Jr. (2003). Family contingencies across the generations: Grandparent-Grandchild relationships in holistic perspective. *Journal of Marriage and Family*, 65, 404-417.
- Murphy, M. (2011). Long-term effects of the demographic transition on family and kinship networks in Britain. *Population and Development Review*, 37, 55-80.
- Myers, J. E., & Perrin, N. (1993). Grandparents affected by parental divorce: A population at risk. *Journal of Counseling & Development*, 72, 62-66.
- Oppelaar, J., & Dykstra, P.A. (2004). Contacten tussen grootouders en kleinkinderen. *Mens & Maatschappij*, 79, 264-286.
- Puur, A., Sakkeus, L., Pöldma, A., & Herm, A. (2011). Intergenerational family constellations in contemporary Europe: Evidence from the Generations and Gender Survey. *Demographic Research, Special Collection* 25, 135-172.
- Robinson, M., Scanlan, L., & Butler, I. (2009). 'It feels normal that other people are split up but not your mum and dad': Divorce through the eyes of children. In G. Bentley, & R. Mace (eds.), *Substitute parents. Biological and social perspectives on alloparenting in human societies* (pp. 325-40). New York: Berghahn Books.
- Ruiz, S. A., & Silverstein, M. (2007). Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren. *Journal of Social Issues*, 63, 793-808.
- Schutter, M. E., Scherman, A., & Carroll, R.S. (1997). Grandparents and children of divorce: their contrasting perceptions and desires for the postdivorce relationship. *Educational Gerontology*, 23, 213-231.
- Silverstein, M., & Giarrusso, R. (2010). Aging and family life: A decade review. *Journal of Marriage and the Family*, 72, 1039-1058.
- Silverstein, M., & Long, J.D. (1998). Trajectories of grandparents' perceived solidarity with adult grandchildren: A growth curve analysis over 23 years. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 912-923.

- Sodermans, A. K., Vanassche, S., & Matthijs, K. (2011a). Gezinsrelaties na ouderlijke scheiding: Ouders, kinderen en nieuwe partners. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel, & C. Van Peer (eds.), *Scheiding in Vlaanderen* (pp. 153-168). Leuven: Garant.
- Sodermans, A. K., Vanassche, S., & Matthijs, K. (2011b). Gedeelde kinderen en plusouders: De verblijfsregeling en de gezinssituatie na scheiding. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel, & C. Van Peer (eds.), *Scheiding in Vlaanderen* (pp. 135-151). Leuven: Garant.
- Stelle, C., Fruhauf, C. A., Orel, N., & Landry-Meyer, L. (2010). Grandparenting in the 21st century: Issues of diversity in grandparent-grandchild relationships. *Journal of Gerontological Social Work*, 53, 682-70.
- Szinovacz, M.E. (1998). Grandparents today: A demographic profile. *The Gerontologist*, 38, 37-52.
- Timonen, V., Doyle, M., O'Dwyer, C., & Moore, E. (2009). *The role of grandparents in divorced and seperated families*. Dublin: Trinity College Dublin School of Social Work and Social Policy.
- Timonen, V., & Arber, S. (2012). A new look at grandparenting. In S. Arber & V. Timonen (eds.), *Contemporary grandparenting. Changing family relationships in global contexts* (pp. 1-24). Bristol: The Policy Press.
- Triadó, C., Villar, F., Solé, C., Osuna, M. J., & Pinazo, S. (2005). The meaning of grandparenthood: Do adolescent grandchildren perceive the relationship and role in the same way as their grandparents do. *Journal of Intergenerational Relationships*, 3, 101-120.
- Uhlenberg, P., & Hammill, B.G. (1998). Frequency of grandparent contact with grandchild sets: Six factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38, 276.
- Uhlenberg, P., & Kirby, J.B. (1998). Grandparenthood over time: Historical and demographic trends. In M.E. Szinovacz (ed.), *Handbook on Grandparenting* (pp.23-39). Westport: Greenwood Press.
- Vanassche, S., Corijn, M., Sodermans, A.K., Matthijs, K. (2013). Gezinsttransities van ouders en kinderen na (echt)-scheiding. In M. Corijn & C. Van Peer (red.), *Gezinsttransities in Vlaanderen* (pp 73-108). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie 2.
- Van Peer, C. (red.), (2007). *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie 1.
- Vanderleyden, L., & Corijn, M. (2005). *Meergeneratiefamilies in het Vlaamse Gewest: geen fictie maar feiten*. Brussel: CBGS Uit het onderzoek.
- Vanderleyden, L., & Moons, D. (2012). Zorg en ondersteuning tussen en binnen generaties: wie zorgt voor wie? In L. Vanderleyden, & M. Callens (eds.). *Generaties en solidariteit in woord en daad* (pp. 27-50). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, SVR-Studie 1.
- Vergauwen, S. (2011). *Uit elkaar voor grootouders. Brochure voor grootouders wiens kleinkinderen een scheiding meemaken*. Mechelen: Jeugd & Seksualiteit vzw.
- Verschueren, K., & Van Ranst, N. (1996). Grootouders en kleinkinderen: Wat betekenen ze voor elkaar? In A. Marcoen (ed.), *Grootouders, tussen mogen en moeten* (pp. 51-68). Leuven: Garant.
- Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R., & Huck, S.M. (1993). Family relationship history, contemporary parent-grandparent relationship quality, and the grandparent-grandchild relationship. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 1025-1035.

Bijlage 1. Selectie van de onderzoeksgroep uit de SiV-data

